

ERZURUM ŞEKER FABRİKASI'NIN AÇILIŞI

Opening The Erzurum Sugar Factory

Firdes TEMİZGÜNEY*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında çok büyük şeker sıkıntısı çeken Türkiye'de, ulusal nitelikte şeker sanayiini kurma girişimleri Cumhuriyet döneminde başlar. 1925 yılında şeker fabrikalarının kurulmasını teşvik ve kolaylaştırmak için çıkarılan 601 sayılı kanun esas alınarak, Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal şeker fabrikaları açılmıştır. Şeker fabrikalarının ikinci kuruluş devresi 1953 yılında başlamış, yapılan 11 şeker fabrikası içinde olan Erzurum Şeker Fabrikası 30 Eylül 1956'da işletmeye açılmıştır. Şeker fabrikasının açılması, Erzurum'a ekonomik, sosyal, kültürel ve daha pek çok açıdan canlı bir şehir dokusu kazandırırken, aynı zamanda Aşkale Çimento Fabrikası gibi daha sonra kurulacak olan tesislere de örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Erzurum, şeker, fabrika, ekonomi.

ABSTRACT

In Turkey where there was a great adversity of sugar during World War I and Independence War, the enterprises for founding sugar industry of national quality started during Republican years. In 1925, Alpullu, Uşak, Eskişehir and Turhal sugar factories were opened predicated on the law of 601 couraging and enabling to found sugar factories. The second period of the foundation of sugar factories started in 1953, Erzurum Sugar Factory started to be run in 30 September 1956. The opening of the sugar factory, bringing Erzurum an image of economic, social, cultural and lively city, became an example for the facilities which would be founded later like Aşkale Çimento Factory.

Key Words: Erzurum, sugar, factory, economy.

Giriş

Şekerin, ilk kez ne zaman ve kim tarafından kullanıldığı bilinmemekle beraber yapılan çalışmalar, Kuzey Hindistan'da Gange Nehri civarından elde edildiğini doğrulamaktadır. Buradan bütün Orta Asya, Java ve Philippin adalarına intikal eden şeker, kısa zaman içinde Avrupa'da da yaygın bir ekim alanı buldu¹. Türkiye'de ise şeker üretimi ile ilgili çalışmaları XIX. yüzyılın başlarına kadar geri götürmek mümkündür. Bu konuda ilk teşebbüs 1839'da Necip Paşa'nın bizzat ilgilenmesi neticesinde bir fabrika kurulması için Almanya'dan makine ve teçhizat getirtmesiyle yapılmış, ancak kendisinin ölümüyle bu faaliyet gerçekleşmemiştir². 1840 yılında Arnavutköylü Dimitri Efendi

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arş. Gör.

¹ Necdet Baykut, "Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayiinin Doğuşu ve Erzurum Şeker Fabrikasının Bölge Üzerindeki İktisadi ve Sosyal Tesirleri", Şeker, III/36, (Yıl: 9, Ankara, 1960) s. 3; Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, Ankara, 1958, s. 4-6.

² Haşmet Başar, Adapazarı Şeker Fabrikası ve Çevreye Yaptığı Sosyal Tesirler, Sakarya, 1971, s. 7.

tarafından bir diğer teşebbüste bulunulmuştur³. Bundan sonra sırasıyla 1867 yılında Davutoğlu Karabet'in, 1979 yılında Fenerler İdaresi Müdürü Michel Paşa'nın, 1890 tarihinde Yusuf Bey'in, asrın sonlarına doğru da Rauf Paşa'nın teşebbüsleri vardır⁴. Bu teşebbüslerden sonra, bazı müteşebbislerin Akşehir civarlarında, Birinci Dünya Savaşı sıralarında da yabancılar tarafından Adapazarı ve Karacabey havalisinde fabrika etütleri yaptığı görülmüştür. Ankara, Kastamonu, Bursa, Çanakkale, Sivas ve Elazığ'da yapılan etütler ve nihayet 1917 yılında kurulan Zenit Şirketi'nin teşebbüsleri de diğerleri gibi neticesiz kalmıştır⁵.

Türkiye, gerek Birinci Dünya Savaşı, gerekse Kurtuluş Savaşı sırasında çok büyük şeker sıkıntısı çekmiştir. Bu sıkıntıyı gidermek amacıyla Türkiye'de ulusal nitelikte şeker sanayiini kurma girişimleri Cumhuriyet döneminde olmuştur. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın getirdiği geniş olanaklar şeker sanayiinin kurulmasına yol açan ilk hareketlere zemin hazırlamıştır⁶. Bir çok müteşebbisin katılımıyla 19 Nisan 1923 yılında "Uşak Terakkii Ziraat T.A.Ş." kurulmuştur.

1925 yılında çıkarılan 601 numaralı kanunla⁷; şeker fabrikası kurulması teşvik edilmiş, şeker fabrikası kurmak isteyen özel girişimcilere ayrıcalıklar tanınmış, şeker ithalatı zorlaştırılmıştır⁸. Böylece Lozan Antlaşması'nın hükümleri, devletin gümrük tarifeleri serbestisini kullanmasını ve dolayısıyla şeker ithalat vergisini artırmasını beş yıl için kısıtlarken çıkarılan bu kanunla şeker üretimini desteklemek için çeşitli ayrıcalıklar

³ İstanbul surları dışında kurulacak şeker fabrikası için verilen 10 senelik imtiyazda Dimitri Efendi pancar tohumunu yabancı memleketlerden ithal edecek, satın alacağı veya kiralayacağı tarlalarda pancar yetiştirecek ve bu pancardan elde ettiği şeker için vergi ödeyecekti. Eğer şeker ihraç ederse ayrıca gümrük ödeyecekti (Baykut, "Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayiinin Doğuşu", s. 5).

⁴ Ömer Alp, Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye Şeker Endüstrileri, Ankara, 1963, s. 232-233; Thomas Geerdes, Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi (Çev: Cihad Gökdağ), Ankara, 1966, s. 129; Nazım Taygun, Türkşeker'in Öyküsü, Ankara, 1993, s. 76-77.

⁵ Baykut, "Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayiinin Doğuşu", s. 5.

⁶ Lozan Antlaşması'nın dış ticaret ile ilgili kısıtlayıcı hükümlerinden dolayı, Türk Hükümeti gümrük tarifeleri üzerinde, ancak antlaşmanın imzalanmasından beş yıl geçtikten sonra, serbestiye sahip olabilecekti. Hükümet, bu beş yıl içinde, örneğin, ülkede üretilen şekeri himaye etmek amacıyla, dışarıdan ithal edilecek olan şeker karşı istediği şekilde bir gümrük tarifesi uygulayamayacaktı (İsmail Soysal, Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I, (1920- 1945) Ankara, 2000, s. 173-184).

⁷ Bu kanunla ilgili geniş bilgi için bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), II/17, 5 Nisan 1925, s. 98-100, 37-45.

⁸ Kanunda tanınan ayrıcalık ve istisnalara bakıldığında: 1. Pancar üretimi yapılan arazi 10 yıl süre ile arazi vergisinden muaf, 2. Fabrika inşaatı için yapılan her türlü nakliyenin üçte biri vergiden muaf, 3. Fabrika personeli 10 yıl süreyle kazanç vergisinden muaf, 4. Üretilen şeker 8 yıl süre ile tüketim vergisinden muaf, 5. Fabrikaların ihtiyacı olan maden kömürü, linyit ve kireç imali için işletilecek taş ocakları imtiyaz müddetince vergiden muaf tutulacaktır (TBMMZC, II/17, 5 Nisan 1925, s. 37-45; Düstur, Üçüncü Tertip, Teşrinisani 1340/Kasım 1924 – Teşrinievvel 1341/Ekim 1925, C. 6. s. 193-194.

getirmiştir. Ulaştırma ve tarım sektörlerini de canlandıracak olan şeker üretiminin devlet tarafından bu şekilde desteklenmesi şüphesiz ki tesadüf değildir. Nitekim Hükümet tarafından Büyük Millet Meclisi'ne sunulan gerekli sebepler layihası ve Ticaret – Kavanini Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri'nin mazbatalarında şeker üretiminin ülke ekonomisi için düşünülen fayda ve gayeleri son derece önemlidir:

1. Ülkede nüfus başına düşen şeker tüketimi diğer ülkelere nazaran çok daha aşağı bir seviyededir. Bu önemli maddenin ithali için verilen yaklaşık 30 milyon lira ülke ekonomisi için oldukça önemli bir rakamdır.
2. Şeker sanayiinin gelişmesi, ekonomik ve sosyal hayata çok büyük bir etki yapacaktır.
3. Şeker sanayiinin gelişmesi, ziraatında gelişmesine bir nedendir. Şeker pancarının yetiştirilmesi toprağın ıslahını sağladığı için diğer ziraat ürünlerine de etki eder.
4. Şeker sanayiinin gelişmesi, bir çok çiftçi ve işçi ailelerinin, ticaret erbabının geçimini temin edecek ve iktisadî bir faaliyet yaratacaktır.
5. Şeker, yüksek vergiye tâbi bir madde olduğu için, devlet hazinesine önemli bir gelir sağlanmış olacaktır. Lozan Antlaşması ile kabul edilen beş senelik müddetin geçmesinden sonra şeker ithalatı üzerine konulacak yüksek himaye tarifesi hem millî şeker sanayiinin korunma ve gelişmesini hem de bu beş yıl zarfında bu sanayiye verilen muafiyetleri telafi edecektir.
6. Şeker sanayiinin gelişmesi, gerekli olan bu gıda maddesinin millî sınırlar içinde üretimini temin edecek ve umumî savaş esnasında olduğu gibi halkın şekerden yoksun kalmasına meydan bırakılmayacaktır⁹.

5 Nisan 1925 tarih ve 601 sayılı kanunla şeker fabrikaları, tanınan imtiyaz ve muafiyetlerle devlet himayesine alınınca 6 Aralık 1925 yılında Uşaklı Molla Ömerzade Nuri öncülüğünde Uşak Şeker Fabrikası'nın temelleri atıldı¹⁰. Bu tarihten kısa bir süre sonra başka bir müteşebbis heyet tarafından kurulan "İstanbul ve Trakya Şeker

⁹ TBMMZC, II/17, 5 Nisan 1925, s. 37-45.

¹⁰ Türkiye'de ilk şeker fabrikalarını kurma girişimlerinin mimarı olan Nuri Şeker, teknik eleman ve sermaye sıkıntısının yaşandığı o günkü zor koşullarda şeker fabrikası kurmak için verdiği mücadeleyi birkaç anısında dile getirmektedir. Ev halkını toplayan Nuri şeker onlara şöyle söyler: "Sizde bilirsiniz ki, ben başladığım bir işten asla dönmem. Eğer ben ölseydim siz ne yapacak, ne ile geçinecektiniz? Yine eskisi gibi tarlaları ekip biçecek, onun geliri ile geçiminizi temin edecek değildiniz? İşte bundan sonra da aynı şekilde hareket edeceksiniz; artık beni ölmüş bilin!.. Bugünden sonra şeker fabrikası kuruluncaya kadar benim size hiçbir faydam olmayacaktır". Bu konuda son derece kararlı olan Nuri Şeker, fikirlerini söylemek ve bu konuda hükümetten destek almak için Ankara'ya gider. Başbakan Rauf Orbay ve Tarım Bakanı Mehmet Sabri Toprak ile görüşen Nuri Şeker'in görüşleri güvensizlikle karşılanır. Onların endişelerini gidermek için çok çaba harcayan Nuri Şeker, hatta Başbakan Rauf Orbay'ı ikna etmek için yaptığı yumurta hesabını şu şekilde ifade eder: "Uşak çevresi ile beraber 25 bin hanedir. Bunun beş binini iskarta etsek bile geriye 20 bin hane kalır. Bu 20 bin haneden her gün birer yumurta alsam 20 bin yumurta eder. Yumurtanın tanesi 2,5 kuruş olduğuna göre, günde 50 bin kuruş yani 500 lira eder ki, bu da senede 182.500 TL gibi büyük bir meblağı bize temin edebilir" diyen Şeker, yaptığı bu konuşma ile bir şeker fabrikası kurma yönünde hükümeti ikna etmiştir (Taygun, Türkşeker'in Öyküsü, s. 85-86).

Fabrikaları T.A.Ş.” tarafından 22 Ocak 1925’de Alpulu Şeker Fabrikası’nın temelleri atıldı¹¹. 26 Kasım 1926’da Alpulu Şeker Fabrikası’nın¹², 17 Aralık 1926’da da Uşak Şeker Fabrikası’nın, açılış törenleri yapıldı. 1926 yılında açılan bu iki fabrikadan 7 sene sonra 1 Şubat 1933’de Eskişehir Şeker Fabrikası’nın temeli atılarak, 5 Aralık 1933’de açılışı yapılmıştır. Eskişehir Şeker Fabrikası’nın montajı devam ederken 7 Ekim 1933’de Turhal Şeker Fabrikası’nın temeli atılmış, 19 Ekim 1935’de de açılış töreni yapılmıştır. Bu dört şeker fabrikası 1935 yılında “Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.” adıyla bileştirildi¹³.

Şeker fabrikalarının ikinci kuruluş devresi 1953 yılında başlar. Atatürk’ün 17 Kasım 1937’de Pertek’te yaptığı “Şeker fabrikalarının sayısı yirmiyeye çıkmaz ve şekeri ekmek kadar kolay alınır hale getirmezsek, gülbüz çocuklara hasret kalacağız” şeklindeki konuşması şeker fabrikalarının önemini ve daha fazla fabrika yapmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. İşte bu hedefi gerçekleştirmek üzere yapılan en büyük atılımlardan biri de Erzurum Şeker Fabrikası’dır.

Erzurum Şeker Fabrikasının Kuruluş Aşamaları

Şeker sanayiinin Doğu illerine doğru yayılışının ilk adımı, Erzurum’da bir şeker fabrikasının kurulmasına yönelik Bakanlar Kurulu’nun 3.30.1954 tarih ve 2780 nolu kararname ile atılmıştır¹⁴. 22 Eylül 1954 Çarşamba günü, temellerine ilk harç konulan ve Erzurum’un 17 km. batısındaki Ilıca kazasında kurulan fabrika, Erzurum-Erzincan yolu üzerindedir.

1956 yılı içerisinde Doğu illerinde işletmeye açılması planlanan dört şeker fabrikasından ilkinin teşkil eden ve aynı zamanda bütün dünyada deniz seviyesinden bu derece yüksek bir seviyede kurulacak ilk fabrika olmasıyla önem kazanan Erzurum

¹¹Baykut, “Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayiinin Doğuşu”, s. 5; Cumhuriyet’in 80. Yılında Türk Şeker Sanayii, Ankara, 2003, s. 10-12; Geerdes, Şeker ve Tarihi, s. 130.

¹²20 Aralık 1930 tarihinde Alpulu Şeker Fabrikası’nı ziyaret eden Atatürk, fabrikanın şeref defterine gözlemlerini ve ulaşılan noktayı şu şekilde özetliyordu: “Alpulu Şeker Fabrikasını gezdim! Gördüğüm vaziyetten çok memnun kaldım. Müessesenin tevessü etmesini, şimdiye kadar olduğundan fazla muvaffak olmasını dilerim. Memleketimizin her müsait bölgesinde şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının temini, mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır.” ifadelerini kullanmıştır (Ali Coşkun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi” Atatürkçü Düşünce Dergisi, 4, (Kasım 2003) s. 75; Cumhuriyet’in 80. Yılında Türk Şeker Sanayii, s. 12; Tacettin Taluy, “Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Çalışmaları”, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, X/109, (Yıl: 10, Ankara, 1 Nisan 1964) s. 18; Turan Veldet, “Türkiye Şeker Sanayii 35 Yaşında” Şeker, IV/41, (Yıl: 11, Ankara, 1961) s. 17).

¹³Yüksel Kaştan, “Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demirçelik İşletmeleri”, Kastamonu Eğitim Dergisi, XI/2, (Ekim 2003) s. 490-491; Geerdes, Şeker ve Tarihi, s. 130-133 ; Alp, Şeker Endüstrileri, s. 258.

¹⁴Erzurum’da kurulması kararlaştırılan fabrikanın Erzurum’un tamamı ile Gümüşhane’nin Bayburt kazasından oluşan bölgede hizmet vermesi düşünülmüştür (Resmi Gazete, 15.5.1954, S. 8708, s. 9390).

Şeker Fabrikasının temelleri, Başvekil Adnan Menderes, Devlet Vekili Dr. Mükerrerem Sarol, Hariciye Vekili Prof. Fuat Köprülü, Maliye Vekili Hasan Polatkan, Nafia Vekili Kemal Zeytinoglu, Milletvekilleri, Erzurum Valisi, Şeker Şirketi Umum Müdürü Baha Tekand, Mülki ve Askeri diğer zevat, Basın mensupları ve çok kalabalık bir halk topluluğunun huzurunda atılmıştır.

İstiklâl Marşı ile başlayan törende, sevinç ve heyecanla dolup taşan ve bir bayram havası yaşayan binlerce Erzurumluya hitap etmek üzere ilk sözü alan Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. Umum Müdürü Baha Tekand'ın, Erzurum'da kurulmakta olan şeker fabrikasının hazırlık ve hususiyetlerini belirten konuşmasından sonra, Erzurum Milletvekili Rıfkı Salim Burçak, Nafia Vekili Kemal Zeytinoglu ve Maliye Vekili Hasan Polatkan da birer konuşma yaparak sözü Başbakan Adnan Menderes'e bıraktılar. Erzurumluları selamlamakla söze başlayan Menderes, daha önce Nisan ayında seçimler münasebetiyle Erzurum'a yaptığı ziyareti hatırlatarak sözlerine hükümetin icraatları hakkında bilgi vererek başlamıştır. Ardından Erzurum'un önemine değinen Menderes, "Erzurum fevkalade mühim bir merkezimizdir. Üçüncü ordumuzun karargahı olmak bakımından da ayrı bir hususiyet arzeder. Erzurum'u bu hususiyetleri ile ele alıp ona göre süratle gelişmesini temin etmek gayemizdir" diyerek, Erzurum'a yapılan işleri de şu şekilde sıralamıştır.

"Bugün bir şeker fabrikasının temeli atılıyor. Bundan 6 ay evvel hazırlıklarına başlanmış olan bu şeker fabrikasına ait malzemenin tüccara ait bulunduğu, seçimlerden sonra başka yerlere götürüleceği söylenmişti. Bu gibi iddiaların mahiyet ve manası bugün anlaşılmiş, o zaman hükümetin söylediklerinin bir hakikat olduğu meydana çıkmıştır. Çok yakın bir zamanda Erzurumda bir çimento fabrikasının da temeli atılmış olacaktır. Erzurum'un esaslı bir isteği, Tortum şelalesi idi. Yakında bu bölgeye ışık saçacak olan bu şelalenin gecikmesine sebep olan haller yerinde tetkik edilerek bir an evvel bitirilmesi temin edilecektir. Erzurum'u en kısa yoldan denize bağlayacak olan Erzurum - İspir - Rize yolunu da bir an evvel bitirmek için eksik kalan tedbirler yerinde görülecektir. Esasen bu yol bitmek üzeredir.

Bu güzel ve kahraman serhad şehrimizin bir an evvel kalkınması için bugüne kadar yapıp başarmış olanların çok üstünde, tasavvur edilemeyecek kadar geniş ölçüde hizmet için hazırlanmaktayız" diyerek sözlerini bitiren Menderes "Memlekete ve Erzurumlulara hayırlı olsun" temennisiyle Erzurum Şeker Fabrikası'nın temeline ilk harcı koymuştur¹⁵.

Fabrikanın montajı, bütün sosyal tesisleriyle birlikte çalışılmayan kış ayları hariç 325 iş gününde bitirilmiştir. Erzurum'un sert iklimine rağmen iki sene sekiz gün gibi çok kısa sürede yapılan fabrikanın inşaat ve montajında 54 memur, 305 işçi ve 83 müstahdem çalışmıştır. Bina ve tesislerine 11500 ton çimento, 900 ton inşaat demiri,

¹⁵Ayın Tarihi, 250 (1-30 Eylül 1954), s. 62-66; Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, Ankara, 1958, s. 1087-1091.

8000 m³ taş, 6500 m³ kum ve çakıl, 4000 m³ kereste ve 1300 ton kireç kullanılmıştır. Makine ve tesisleri Alman B.M.A. ve Buckau R. Wolf firması tarafından yapılan, toplam 60 milyona mal olunan fabrikanın inşaatında ayrıca pek çok yabancı firma ile çeşitli işlerde çalışılmıştır. Bu yabancı firmalar ve çalıştıkları alanlar şöyledir¹⁶:

	Firmanın İsmi	Yaptığı İş
1	Arbeitsgemeinschaft Maschinenfabrik Buckau R. Wolf Aktiengesellschaft ve BMA - Braunschweigische Maschinenbauanstalt	Projelerin yapılması ve inşaatın idaresiyle umumi fabrika tesislerinin imali
2	Neusser Eisenbau, Eleichert Komm. Ges.	Bina çelik aksamı
3	Hein, Lehmann Und Co. A. G.	Bina çelik aksamı
4	Siemens - Schuckertwerke A.G.	Kuvvet santrali, elektrik motorları, elektrik tesisleri
5	G. Lucks Und Co. GMBA	Kireç ocağı ve buhar kazanları ateş tuğla örme işleri
6	H. Eberhardt	Kireç ocağı ve kireç dairesi
7	Hinz	Şeker santrifüjleri elektrik tablo ve motorları
8	Hirsch	Boru tesisatı
9	Wrede und Niedecken	İzolasyon işleri
10	Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Eskişehir Şeker Fabrikası Atölyeleri	Vakum, CO ₂ . şerbet ve melas pompaları, Şlâmpres plaka ve çerçeveleri, küspe transportları, çubal istif elevatörü, kamyon kantarları, pancar konveyörleri.

Bölgenin önemi göz önüne alınarak fabrikanın günlük kapasitesi büyük tutulmuştur. Günde 1800-2000 ton pancar işlemek suretiyle 2-2,5 ay kampanya¹⁷ süresince 120 bin ton pancarı işleyerek 16-18 bin ton civarında şeker elde etmek amaçlanmıştır. Fabrikanın 4 vilayet sınırı içerisinde Bayburt'tan Iğdır'a kadar geniş bir ekim sahası vardır. Ziraat teşkilatı, Bayburt, Ilıca, Horasan, Oltu, Hasankale, Ağrı ve Iğdır olmak üzere yedi bölgeye ayrılmıştır. Ayrıca, Kısanta (Demirözü), Erzurum, Aşkale,

¹⁶ Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, s. III3.

¹⁷"Kampanya" terimi şeker fabrikalarının yıllık çalışma süreleri için kullanılmaktadır. Erzurum Şeker Fabrikasının kampanya süresi 15 Eylül ya da 1 Ekim ile Aralık ayı başlarına kadar sürmektedir.

Narman, Hıms, Eleşkirt, Tuzluca, Başköy'de de 8 müstakil fen memurluğu tesis edilmiştir.

Fabrikanın idari teşkilatına gelince, fabrika müdürüne bağlı ve herbirinin başında birer müdür buluna Ziraat, İşletme ve Muhasebe servisleri bulunmaktadır. Ziraat servisinin görevi, çiftçiden taahhüt almak, pancar yetiştirmek ve fabrika silolarına naklettirmektir. Silolardaki pancarı işleyerek şeker üretilip ambara teslim etmek işletme servisinin görevidir. Her iki servisin hesaplarını tutma işi de muhasebe servisine aittir¹⁸.

Erzurum Şeker Fabrikasının inşaatı devam ederken 24 Aralık 1954'de Erzurum'u ziyaret eden Cumhurbaşkanı Celâl Bayar Erzurum fabrika inşaatını da gezmiş ve çalışmalar hakkında bilgi almıştır¹⁹. Şeker, bu ürünün ülke ekonomisi için önemini kavrayan hükümetinin de sık sık gündemine gelmiştir. 18 Şubat 1955 tarihli TBMM toplantısında, Maliye Vekili Hasan Polatkan, 1955 yılı bütçesini takdim nutkunda, şeker sanayiindeki gelişmeleri özetleyerek, açılmış ve açılmakta olan fabrikalarla 1957 yılına kadar yaklaşık 20 fabrikanın hizmet vereceğini söylemiş, ülkenin iktisadî kalkınmasını sağlayan bu gelişmelerden duyulan memnuniyeti dile getirmiştir²⁰. Yine Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, 1 Kasım 1955 yılında TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmasında, şeker sanayiinde yaşanan gelişmelerden duyulan sevinci ve Erzurum, Erzincan, Malatya ve Elazığ şeker fabrikalarının açılmasıyla şeker üretiminin giderek artacağını vurgulamıştır²¹. Ayrıca Adnan Menderes'in Demokrat Parti 4. Büyük Kongresi'nde sunduğu hükümet icraat raporunda şeker sanayiindeki gelişmeleri dile getirmesi bu alandaki ilerlemenin devlet tarafından ne kadar önemsendiğini göstermesi bakımından önemlidir²². Nitekim, bu öneme binaen, Meclis'te alınan bir kararla şeker fabrikaları inşa ve işyerlerinde İş Kanununca belirlenen 90 gün ile sınırlı kalmaksızın bütün bir yıla yayılmak suretiyle fazla mesai yapılmasına izin verilmiştir²³.

Erzurum Şeker Fabrikasının inşaatı devam ederken yaşanan önemli gelişmelerden biri de Türkiye'de şeker üretimini belirli bir sisteme bağlayan ve 22 Haziran 1956'da kabul edilen 6747 sayılı Şeker Kanunudur. Bu kanunla fabrika kurma izni ve şeker pancarı fiyatlarının tespitinin Bakanlar Kurulu Kararınca verilmesi hususunda karar kılındı²⁴. Bu tarihten kısa bir süre sonra da inşaatı tamamlanan Erzurum Şeker Fabrikasının açılışı yapıldı.

¹⁸ Baykut, "Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayiinin Doğuşu", s. 7-8.

¹⁹ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), s. 36.

²⁰ Ayın Tarihi, 255 (1-28 Şubat 1955), s. 82.

²¹ Ayın Tarihi, 264 (1-30 Kasım 1955), s. 59.

²² Ayın Tarihi, 263 (1-31 Ekim 1955), s. 74-75.

²³ Düstur, Üçüncü Tertip, Kasım 1953-Ekim 1954, C. 35, s. 1966.

²⁴ Bu kanunla ilgili geniş bilgi için bkz. Düstur, Üçüncü Tertip, Kasım 1955-Ekim 1956, C. 37, s. 1347-1353.

Erzurum Şeker Fabrikasının Açılış Töreni

Türk şeker sanayiinin muazzam eserlerinden biri olan ve 22 Eylül 1954 yılında Erzurum'a 17 km. mesafede bulan Ilıca kazasında temeli atılan²⁵ Erzurum Şeker Fabrikasının açılış töreni 30 Eylül 1956 yılında yapılmıştır. Toplam 325 günde tamamlana fabrikanın açılış töreninde, 30 Eylül 1956 Pazar günü, Reiscumhur Celal Bayar, Başvekil Adnan Menderes, İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu, Devlet Vekili Cemil Bengü, Adliye Vekili Prof. Hüseyin Avni Göktürk, Münakalat Vekili Arif Demirer, D. P. Meclis Grubu Başkanı Dr. Namık Gedik, Erzurum ve Civar Vilayetler Mebusları, Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Orgeneral İsmail Hakkı Tunaboşlu, Kara Kuvvetleri Kumandanı Nurettin Aknoz, Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Necati Tacan, Erzurum Valisi ve Belediye Reisi, Şeker Şirketi Umum Müdürü Baha Tekand, davetli bulunan Devlet Yüksek Memurları, İktisadi Devlet Teşekkülleri ileri gelenleri hazır bulunmuşlardır. Ayrıca Nato Güney Doğu Avrupa Kuvvetleri Kumandanı ile Ankara ve İstanbul gazetecileri de merasimi takip etmişlerdir.

Çok kalabalık bir halk kitlesinin mutlu sevinci ve coşkun heyecan tezahüratı içerisinde yapılan törene İstiklâl Marşı'nın okunmasıyla başlanmıştır. Törende ilk sözü, Erzurumlular adına Erzurum Mebusu Rıfık Salim Burçak alarak, Erzurum'da kurulan fabrikalarla bu kahramanlık diyarında yeni bir devrin açıldığını kaydetmiş, "Artık memleketin çilesi dolmuş kara bahtının değişmiş olduğunu bu fabrikayı başkalarının takip edeceğini, aynı zamanda kültür sahasında Atatürk Üniversitesinin de bu bölge için, ayrı bir inkişaf merhalesi olacağını" söylemiştir. Yıkılan eski zihniyetin yerini yepyeni bir zihniyetin aldığını ifade eden Burçak sözlerine şeker fabrikasının Erzurum için taşıdığı önemi dile getirerek devam etmiştir: "Erzurum bugün mesuttur. Daha şimdiden ufukta beliren daha mesut ve müreffeh istikbalinden emin ve müsterihtir. Bu memleketin çocukları, kendilerine bu saadeti tattıran, bu mesut istikbali hazırlayanları tarih boyunca unutmayacak, kalplerinin ve vicdanlarının derinliklerinde onları daima minnet ve şükranla yâd edecektir.

Bir şeker fabrikasının Erzurum'da kurulmasının ne büyük bir mana ve kıymet taşıdığını bir kere düşünelim. Bu, vatandaşı kendi kaderine terk eden eski bir zihniyetin yıkılarak onun yerine yepyeni bir zihniyetin doğması demektir..." diyen Burçak sözlerini Erzurumlular adına Celâl Bayar ve Adnan Menderes'e şükranlarını sunarak bitirmiştir.

Burçak'tan sonra söz alan Şeker Fabrikaları Umum Müdürü Baha Tekand, dört yıldan beri kurulmakta olan şeker fabrikalarının en büyüklerinden birini teşkil eden Erzurum Şeker Fabrikası ile ilgili verdiği teknik bilginin yanısıra bu fabrikanın Erzurum'a sağlayacağı faydaları da şu şekilde dile getirmiştir:

²⁵ Erzurum Analitik Etüdüleri, Ankara, 1965, s. 75.

“Çok Sayın Reiscumhurumuz, Başvekilimiz, Vekillerimiz, Aziz Misafirlerimiz, Aziz Erzurumlu Vatandaşlarımız, Erzurum ve civarının pancar çiftçileri Erzurum Şeker Fabrikası'nın yüksek huzurlarınızda ve uğurlu ellerinizle temellerini attığımız 22.9.1954'den beri tam iki sene, 8 gün geçti. O gün bir kaç şantiye barakasından ve bir temel çukurundan başka bir şey bulunmayan bu boş, ağaçsız sahada, Erzurum'un üç kısa inşaat mevsiminde şu muazzam eser meydana gelmiştir. Dört seneden beri kurulmakta olan yeni şeker fabrikaları arasında en büyüğü olan Erzurum Şeker Fabrikası heybetli bina ve tesisleri, şeker, malzeme, tohum, gübre ambarları, atölye binaları, ikametgahlar, misafirhane, lokanta ve satış mağazası binaları, işçi pavyonları, demiryolları, yolları, havuzları, bahçeleri, ağaçları ve yeşil çimenleri ile, gönül açıcı ve gurur verici bir mamure güzelliğini gözlerimize sermektedir.

Tarihimizin destanlar yazan bu diyarının toprak bereketini, çiftçi emeğini kıymetlendirecek olan bu eseri meydana getirmiş olmakla, bugünkü iktidar hakkıyla iftihar edebilir. Erzurum'da bir şeker fabrikası kurulması, iktisadi, zirai, içtimai ve hatta siyasi şümülü itibarıyla büyük bir mana taşımaktadır.

Erzurum Şeker Fabrikası için pancar ekilecek bölgeler, Erzurum Vilayetinin Merkez, Aşkale, Pasinler kazalarını, Ağrı Vilayetinin Karaköse, Eleşkirt kazalarını ihtiva eden geniş bir sahaya yayılmaktadır. Her sene pancar ekilecek münavebe sahası 7000 hektarı bulacaktır. Fabrika senede azami 60 günlük normal bir kampanya devresinde 100 - 120 bin ton pancar işleyecek ve 15 - 18 bin ton şeker istihsal edecektir. Fabrikanın küp şeker tesisleri bütün sene çalıştırılacak ve istihsalinin % 60 - 70 kadarını bu bölgenin çok talep ettiği küp şeker teşkil edecektir.

Silolara gelecek pancarlar kısa bir müddet zarfında süratle işlenebilmek için fabrikanın işleme kapasitesi günde 1800 - 2000 ton olarak tutulmuş, silolar büyük miktarda pancarı depo edebilecek genişlikte tertip edilmiştir. Bu civar hayvancılığı için büyük besi kıymeti taşıyacak olan pancar küspesinin çiftçi tarafından uzun ve soğuk kış aylarında kolaylıkla kullanılabilmesi için, fabrikaya kuru küspe imal tesisleri ilave edilmiştir. Çiftçiler tarafından alınarak kışın ambarlarında kolaylıkla muhafaza edebilecek olan prese edilmiş kuru küspe paketlerinin beher kilosu ıslanınca 8 kilo kadar besi maddesi verecek ve buranın hayvancılık ekonomisine büyük faydalar sağlayacaktır.

Erzurum Şeker Fabrikası bütün dünyada 2000 metre irtifada kurulmuş yegâne şeker fabrikasıdır. Birçok darlıklara ve ithal limanlarına mesafe uzaklığına rağmen, işlerin üç inşaat mevsiminde tamamlanmasının, kayda değer bir başarı değerinde telakki edileceğine eminiz. Fabrikanın montajı, ilk direğinin dikilmesinden itibaren, çalışılmayan altı ay kış günleri hariç, 325 günde ikmal edilmiştir. İnşaat ve montaj işlerinde 54 memur, 305 işçi, 83 müstahdem çalışmış, ayrıca 102 memur yetiştirilmiş, bina ve tesislere 11 500 ton çimento, 900 ton inşaat demiri, 8 000 m³ taş, 65 000 m³ kum ve çakıl, 1 300 ton kireç, 4 000 m³ kereste sarfedilmiştir. Fabrikanın su isale hattı ve şebekesi için 25 kilometre boru, demiryolları için 7,5 kilometre ray döşenmiş, 195000 m³ toprak harfiyatı yapılmıştır. 50000 m³ sosyal bina inşa edilmiş, 750 kilovat takatinde

elektrik tesisatı ve beş buhar kazanı tesis edilmiş, 120000 ton ağırlığında çelik konstrüksiyon, makina ve tesis aksamı yerleştirilmiştir. Bu başarı, değil yalnız Türkiye, hatta dünya ölçüsünde, yüksek iş güdümü ve mühendislik eseri olarak şeker sanayii tarihinde ehemmiyetle kaydedilecek bir değeri haizdir. Şeker sanayii teşkilatının, Erzurum Şeker Fabrikasından maada, aynı senede Erzincan, Elazığ ve Malatya fabrikalarını da tahakkuk ettirmiş olması, bu yolda sarfedilen gayretlerin kıymetini bir kat daha artırmaktadır.

Erzurum'da bir şeker fabrikası kurulması sayesinde bu bölge müstehliki çok sevdiği şekeri, eskiye kıyasla hiç değilse 15 kuruş daha ucuza yiyecektir. Fabrika faaliyetinin bu muhit ekonomisinde ve bilhassa hayvan besiciliği ve sütçülük sahalarında çok büyük hizmetler ifa edeceğine şüphe yoktur. Bu bölge çiftçisinin, daha birinci seneden itibaren, pancar ziraatının teknik icaplarını yerine getirmede gösterdiği itina, beklediğimiz zirai kalkınmanın kısa bir zamanda tahakkukuna mesut bir işaret olarak, istikbale emniyet ve güvenimizi artırmaktadır. Bu bölge çiftçisine her yıl vasat olarak 12 milyon lira kadar pancar bedeli ödenecek ve istihsal edilecek şeker kıymeti 18 milyon lirayı bulacaktır. Bu faaliyetin muhit iktisadiyatında yapacağı ehemmiyetli tesirin yanı başında, Erzurum'da bir modern teknik ve idare nüvesinin kurulmuş olması, elbette ki, muhit kültürüne yeni ve faydalı bir faktör ilave etmiş olacaktır. Erzurum ve civarı halkı, Hükümetimizin yüksek alaka ve himmetiyle meydana gelen bu imkânlardan dolayı ebediyen borçlu kalacaklardır "diyen Tekand, fabrikanın bölge hayvancılığının gelişmesi için sağladığı faydaların yanısıra çok sayıda insan için iş imkânı sağladığını da bu sözlerle ifade etmiştir. Tekand, başta Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere fabrikanın yapılışına katkıda bulunan herkese teşekkür ettikten sonra, fabrikanın aynı zaman da bölgede bu alan da bir kooperatifleşme sürecini de beraberinde getirdiğine dikkat çekmiştir.

Erzincan, Elazığ ve Malatya'da kurulan fabrikalara da değinen Tekand, sözlerini "Erzurum Şeker Fabrikasının kurulmasıyla Şeker Sanayii, yurdun bir ucundan diğer ucuna yayılmasını tamamlamış bulunmaktadır. Şeker fabrikalarının kurulmasıyla bu bölgelerde yeni bir ziraat devri açılmış, girişilen zirai ve iktisadi kalkınma hamlelerine yeni bir kuvvet katılmıştır. Aziz Yurdumuza bu imkânı bahşedenlere minnettarlığımız nesiller boyunca hatıralarda yaşayacaktır. Erzurum Şeker Fabrikası bütün memleketimiz için, Erzurumlular için hayırlı ve uğurlu olsun aziz misafirlerimiz"²⁶ diyerek tamamlamıştır.

Daha sonra alkışlar arasında söz alan İşletmeler Vekili Samet Ağaoglu, evvela 20 sene evvelki bir hatırasını anlatmıştır: "20 sene evvel Erzurum'a gelirken uzaktan şehir diye hiç bir şey görülüyordu. Ufukta küçük bir leke vardı. Şoför : "Erzurum işte bu" demişti. O zaman içimde birşeylerin kırıldığını hissettim. Türk Tarihinin büyük şehri Erzurum bu mu idi. Böyle mi olmalıydı? Böyle mi kalmalıydı diye kendi kendime

²⁶ Aynı Tarihi, 274 (1-30 Eylül 1956), s. 62-64 ; Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, s. 1106-1110.

sordum. Bu sual yıllarca zihnimden çıkmadı” diyen Ağaoğlu, Erzurum’un içinde bulunduğu kötü durumu böyle ifade etmiştir.

Ağaoğlu iki günde dört şeker fabrikasının birden faaliyete geçmekte olduğunu önümüzdeki ay içinde yurdun muhtelif köşelerinde büyük bir elektrik santrali ile barajın, büyük bir boru fabrikasının, büyük bir liman ve lâvuarın hizmete gireceğini hatırlatarak sözlerini şöyle bitirmiştir: “Türkiye yepyeni bir devreye girmekte ve memleket yepyeni bir hüviyet almaktadır. Bu büyük insanı ve milli mücadelesinde Allah ona daima müzahir olsun ve Türk Milletini daima payidar etsin”²⁷.

Samet Ağaoğlu’nun konuşmasından sonra kürsüye halkın yoğun tezahüratı eşliğinde Başbakan Adnan Menderes geldi²⁸. Menderes konuşmasına, Reiscumhurla beraber tekrar Erzurum’da, şehit kanları ile yoğrulmuş olan bu kutsi belde kahraman Erzurumlular huzurunda bulunmaktan ve hele böyle mutlu bir günü Erzurumlularla beraber yaşamaktan duyduğu büyük sevinci kaydederek başlamış ve şeker fabrikalarının ülke için önemine değinmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalara da sözlerinde yer veren Menderes, Erzurum Şeker Fabrikası’nın yapılı sırasındaki Alman yardımlarına da değinerek sözlerini şöyle bitirmiştir: “Erzurum şeker fabrikası Almanlar tarafından yapılmıştır. Bize çok kolaylık göstermişler, cansiperane çalışmışlardır. Bu fabrikaya bu bakımdan Türk – Alman dostluğunun bir eseridir diyebiliriz. Türk – Alman dostluğu esaslı temellere dayanmaktadır. Bu güzel eserin açılması münasebetiyle bu dostluğu yad etmekten ileri bir zevk duymaktayım. Kahraman Erzurum’da böyle mutlu bir günde böyle güzel bir vesile ile bir konuşma yapabilmek bahtiyarlığımıza nail olduğumdan dolayı fevkalade bahtiyarım. Hepinizin bütün işlerinizde muvaffak olmanız temennisi ile huzurunuzdan ayrılıyorum”²⁹.

Adnan Menderes’in bu konuşmasından sonra Cumhurbaşkanı Celâl Bayar’ın memlekete ve millete hayırlı olması temennisiyle fabrikanın açılışı yapılmış ve misafirlere açılış hatırası olarak bir torba şeker hediye edilmiştir³⁰.

Şeker Fabrikasının işletmeye açılışı dönemin yerel basınında da geniş yer buldu: Haber, Erzurum’un yerel gazetelerinden olan Hürsöz Gazetesi’nde “Şeker Fabrikası Devlet büyüklerimizin iştirakiyle ve parlak bir merasimle işletmeye açıldı” başlığıyla yer aldı. Haberin devamında ise bu mutlu olay şu şekilde ifade edildi: “Muhterem Devlet Reisimiz Celâl Bayar, Başvekilimiz Adnan Menderes İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu, Adliye Vekili Prof. Hüseyin Avni Göktürk, Şeker Fabrikaları Umum Müdürü Baha Tekand, Amasya Mebusu Mustafa Zeren, Sıtkı Yırcalı, Şeker Şirketleri İdare Reisi Turgut

²⁷ Ayn Tarihi, 274 (1-30 Eylül 1956), s. 64-65 ; Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, s. 1098-1100.

²⁸ Hürsöz Gazetesi, 1.10.1956, Yıl: 1, S. 263, s . 1,3.

²⁹ Ayn Tarihi, 274 (1-30 Eylül 1956), s. 92-96.

³⁰ Demokrat Doğu Gazetesi, 1.10.1956, Yıl: 6, S. 1478, s. 1-2 ; Hürsöz Gazetesi, 1.10.1956, Yıl: 1, S. 263, s . 1,3.

Nancı ve refakatlerindeki mebuslar olduğu halde Pazar günü saat 8'de Ilıca istasyonuna özel trenle teşrif etmişlerdir.

Ilıca Nahiyesi ve gar bir bayram havası içinde misli görülmemiş kalabalık vatandaş kitleleri ile tıklım tıklım doluydu. Vatandaşların ellerinde dövizler yaşa varol sesleri ve alkışlarla karşılanan muhterem misafirlerimiz şeker fabrikası meydanındaki şeref türbinine yerleştikten sonra bandonun çaldığı İstiklâl Marşını müteakip 25 kişilik erkekli millî oyunlar ekibi (Dadaşlar) Erzurum barı tutuştular.

Kıymetli mebusumuz Prof. Rıfki Salim Burçak kürsüye gelerek merasim için meydana toplanmış bulunan 15 bini müteceviz vatandaş topluluğuna hitab derk Erzurumumuza lütfetmiş oldukları bu kıymetli eserlerden dolayı Erzurum namına muhterem Cumhurreisimiz Celâl Bayar'a ve muhterem Adnan Menderes'e teşekkür ve şükranlarını arz etmiştir.

Prof. Rıfki Salim Burçak'ın konuşmasını müteakip Şeker Fabrikaları Umum Müdürü Baha Tekand şeker fabrikaları hakkında geniş izahlarda bulunmuştur.

Kürsüye gelen İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu'nun alkış ve tezahürata vesile olan konuşmasından sonra yaşa varol sesleriyle kürsüye gelen muhterem Başvekilimiz Adnan Menderes Demokrat iktidarın daima ve daima vatandaş hizmetinde olduğunu abidelerle isbat edildiğini iki sene evvel atılan temelin yalnız Erzurum'a 45 milyon lira sarfı ile muazzam bir eserin sağlanmış olduğunu birkaç gün içerisinde bu eser gibi 4 eserin daha işletmeye açılacağını tebarüz ettirmiş ve bu eserlerin memleket iktisadiyatında oynayacağı rolü misallerle bildirdikten sonra muhterem Reiscumhurumuz Sayın Celâl Bayar'a şükranlarını bildirerek kürsüden ayrılmışlardır.

Sayın Adnan Menderes'in hitabeleri misli görülmemiş tezahürata vesile olmuştur. Şeker Fabrikasının kurdeleleri Celâl Bayar'ın uğurlu elleriyle kesildikten sonra fabrika tesisleri gezilmiş ve misafirlere şeker fabrikası işletmeye açılış merasimi hatırası olarak bir torba şeker hediye edilmiştir³¹.

Erzurum Şeker Fabrikasının açılış haberi yine yerel basından Demokrat Doğu Gazetesi'nin sayfalarına "Abideleşen Eserler" başlığıyla taşınmıştır. Hürsöz Gazetesi ile aynı habere yer veren Demokrat Doğu Gazetesi, ek olarak Erzurum'dan sonra Erzincan, Elazığ, Malatya Şeker Fabrikalarının da işletmeye açılacağı müjdesini vermiştir³².

Erzurum Şeker Fabrikasının açılışı ulusal basında da geniş yer bulmuştur: Milliyet Gazetesi, "Yıllık Verimleri Yirmişer Ton Olan İki Şeker Fabrikası Açıldı" başlığı ile Menderes'in konuşmasına yer vererek "Başvekil açılış nutkunda bu yıl ve önümüzdeki yıl önceki gayretlerin mahsulünü alma yılı olacak" ifadesini kullanmıştır. Erzurum ve Erzincan Şeker Fabrikalarının açılışını sayfasına taşıyan gazete, Erzurum Şeker

³¹ Hürsöz Gazetesi, 1.10.1956, Yıl: 1, S. 263, s. 1, 3.

³² Demokrat Doğu Gazetesi, 1.10.1956, Yıl: 6, S. 1478, s. 1-2.

Fabrikası'nın " Erzurum fabrikası dünyada 2000 metre yükseklikte kurulan yegâne şeker Fabrikası..." özelliğini belirttikten sonra yapılan açılış konuşmalarına yer vermiştir³³.

Ayın Tarihi ise "30 Eylül 1956 – Erzurum" başlığı altında "Türk şeker sanayiinin son dört yıl içinde eriştiği muazzam gelişmelerin haşmetli bir sembolü halinde yükselmiş olan Erzurum şeker fabrikası bu sabah Reisicumhur Celâl Bayar'la Başvekil Adnan Menderes'in de hazır buldukları coşkun bir törenle vatandaşın refahı emrinde hizmete girmiştir" ifadelerini kullanarak törene katılanların yaptıkları konuşmalara yer vermiştir³⁴.

Yine ulusal basından Dünya Gazetesi, 1 Ekim tarihli haberinde "Erzurum ve Erzincan şeker fabrikaları törenle açıldı" başlığı ile haberi ilk sayfadan verirken, Başbakan Adnan Menderes'in yaptığı değerlendirmeleri de belirtmiştir³⁵.

Şeker Fabrikasının Erzurum'a Sağladığı Faydalar

1950'lerde yaklaşık 54.360 kişilik nüfusa sahip olan, askeri öneminin yanısıra kara ve demiryolları ile önemli bir ticaret merkezi olan Erzurum için kurulan bu şeker fabrikası, şüphesiz ki büyük bir öneme sahiptir³⁶.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan Erzurum şehri için, yine temel unsuru çiftçi olan şeker fabrikası son derece hayati bir değer taşımaktadır. Toprağın verimliliğini giderek artıran şeker pancarı pek çok çiftçinin ve çalışanın geçim kaynağı olmuştur. Fabrikanın açılış tarihi olan 1956 yılında 289 köyde 5490 çiftçi ile mukavele yapılarak 33.367 dönüm ekilmiş ve 27205.066 ton pancar elde edilmiştir. Pancarını fabrikaya teslim eden çiftçi ekimden itibaren parasını avanslar şeklinde kampanya bitiminde almaktadır.

Pancar ekimi toprağın verimini de arttırmaktadır. Örneğin, 1956 yılında bir dönüm topraktan 815 kg. pancar elde edilirken bu rakamın her yıl düzenli bir şekilde arttığı görülür. Verimin artması çiftçinin modern tarım tekniklerine yönelmesini de sağlamıştır. Çiçkiye sağladığı bu imkânların yanısıra pancar üretiminden, çok sayıda kişi geçimini sağlamaktadır. Nitekim yine fabrikanın açıldığı 1956 yılında, 56 daimi 88 muvakkat memur, 59 daimi 955 muvakkat işçi çalıştırılmıştır. Böylece her kampanya döneminde fabrikada çalışan personel sayısı yaklaşık 1200-1300 kişiyi bulmaktadır. Buna pancar eken çiftçi de ilave edilirse sayı daha da artacaktır.

Şeker pancarının bölge ekonomisine sağladığı bir başka katkı da nakliyedir. Pancar kampanyası sırasında bölgedeki motorlu motorsuz bütün nakil vasıtaları tam kapasite ile çalışmaktadırlar³⁷.

³³ Milliyet, 1.10.1956, s. 1.

³⁴ Ayın Tarihi, 274 (1-30 Eylül 1956), s. 62-66, 92-96.

³⁵ Dünya Gazetesi, 1 Ekim 1956, Yıl:5, S. 1643, s. 1,5.

³⁶ Erzurum Belediye Arşivi Meclis Zabıtları, 1 Şubat 1654.

Toprağın ve buna bağlı olarak da diğer ekimi yapılan ürünün de verimini artıran şeker pancarı aynı zamanda hayvancılığın gelişimi içinde son derece önemlidir. Şeker fabrikası yan ürünlerinden olan ve pancar posası olarak da bilinen küspe, hayvan yemi olarak kullanılırken, yine bir başka yan ürünü olan melas ise başta alkol, maya, limon asidi ve yem olmak üzere pek çok sanayinin ana maddesi olarak kullanılmaktadır³⁸.

Şeker pancarının yetiştirilmesinde çiftçiye gerekli olan tarım aletleri, gübre, çeşitli malzeme ve nakdi yardımlar yapılırken, çiftçinin eğitilmesi ve kültürünün artırılması için de çeşitli faaliyetler sürdürülmektedir. Fabrika binasının yanısıra şeker, malzeme, tohum, gübre ambarları, atölye binaları, misafirhane, lokanta, kantin ve satış mağazası binaları, işçi pavyonları, sinema ve tiyatro gibi tesisleri ile şeker fabrikası Erzurum'un sosyal hayatına büyük bir canlılık kazandırmıştır. Fabrikanın sosyal hayata katkıları bunlarla da sınırlı değildir. Şeker fabrikasının açmış olduğu spor şubesi, Erzurum'un sportif açıdan da gelişmesini sağlamıştır³⁹.

Sonuç olarak şeker fabrikası, Erzurum'a ekonomik, sosyal, kültürel ve daha pek çok açıdan canlı bir şehir dokusu kazandırırken, aynı zamanda Aşkale Çimento Fabrikası gibi daha sonra kurulacak olan tesislere de örnek teşkil etmiştir. Ayrıca şeker fabrikası sadece Erzurum ekonomisine değil, aynı zaman da Kars, Ağrı, Gümüşhane gibi illerinde ekonomisinin gelişmesinde etkili olmuştur⁴⁰.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Düster

Erzurum Belediye Arşivi Meclis Zabıtları

Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Dergiler

Ayın Tarihi

Şeker

Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi

³⁷ Baykut, "Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayiinin Doğuşu", s. 8-10.

³⁸ Geerdes, Şeker ve Tarihi, s. 174-175.

³⁹ Demokrat Erzurum Gazetesi, 28.1.1956, Yıl: 3, Sayı, 901, s. 2.

⁴⁰ Şehri Mübârek Erzurum, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara (tarihsiz), s. 338.

Gazeteler

Demokrat Doğu Gazetesi/Demokrat Erzurum Gazetesi

Dünya Gazetesi

Hürsöz Gazetesi

Milliyet

Kitaplar

ALP, Ömer, Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye Şeker Endüstrileri, Ankara, 1963.

BAŞAR, Haşmet, Adapazarı Şeker Fabrikası ve Çevreye Yaptığı Sosyal Tesirler, Sakarya, 1971.

Cumhuriyet'in 80. Yılında Türk Şeker Sanayii, Ankara, 2003.

Erzurum Analitik Etüdüleri, Ankara, 1965.

GEERDES, Thomas, Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi (Çev: Cihad Gökdağ), Ankara, 1966.

SOYSAL, İsmail, Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I, (1920- 1945), Ankara, 2000.

TAYGUN, Nazım, Türkşeker'in Öyküsü, Ankara, 1993.

Şehri Mübârek Erzurum, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara (tarihsiz).

VELDET, Turan, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, Ankara, 1958.

Makaleler

BAYKUT, Necdet, "Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayiinin Doğuşu ve Erzurum Şeker Fabrikasının Bölge Üzerindeki İktisadi ve Sosyal Tesirleri", Şeker, III/36, (Yıl: 9, Ankara, 1960) s. 3-10.

COŞKUN, Ali, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi" Atatürkçü Düşünce Dergisi, 4, (Kasım 2003) s. 72-77.

KAŞTAN, Yüksel, Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demirçelik İşletmeleri, Kastamonu Eğitim Dergisi, XI/2, (Ekim, 2003) s. 487-502.

TALUY, Tacettin, "Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Çalışmaları", Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, X/109, (Yıl: 10, Ankara, 1 Nisan 1964) s. 18-19.

VELDET, Turan, "Türkiye Şeker Sanayii 35 Yaşında" Şeker, IV/41, (Yıl: 11, Ankara, 1961) s. 15-18.